

1789-ben a Péczeli József által szerkesztett Mindenest Gyűjtemény, első ismeretterjesztő folyóiratunk egy rövid cikket közölt „Az Aszszonyokról” címmel, amely jellemzően foglalja össze a 18. század végi hazai nőnevelés hiányosságait és jelöli ki a reformok útját:

„Felette nevetséges dolog az sok Férfiakban, hogy ők az Aszszonyokat örökös tudatlanságra büntetik, és nehezen szenvedik, mikor ők a tudományok által ékesítik elméjüket. Talánt csak a mi kevélységünk szab nekik illy érzéketlen törvényeket. Minthogy az Aszszonyok az ő kellemetes szépségekkel feljül-múlnak bennünket, attól félünk, hogy majd elméjekkel is meghaladnak. Valóban kevéssé értjük tulajdon hasznunkat, mikor őket gyengeségektől fogva a puhaságnak és a bal-vélekedésnek szabadon néki bocsátjuk! Azt kívánjuk tőlök, hogy okosok és virtusokkal ékeskedők legyenek, s azonban nem szolgáztatjuk ki az eszközöket, mellyek által arra mehetnének. Hogy eshetik meg, hogy illy rosszszúl neveltetik az emberi nemzetnek szebbik fele? Hát ez a gyönyörű nem csak azért teremtetett-é, hogy csak bizonyos ideig gyönyörködjenek benne szemeink, mint a múlandó virágokban? Az ilyen nevelés meg-foszt bennünket a valóságos gyönyörűségektől, t.i. az elmének gyönyörűségeitől, mellyeket kóstolhatnánk az ő velek való társalkodásban.

Az igaz és valóságos böltteségnek tanulása, a jó könyveknek olvasások által, úgy meg gyökerezne a virtus az Aszszonyoknak szívekben, hogy sok panaszoktól s bajoktól meg menekednének a Férfiak. Mitsoda bődögságot készítenének előre az [232 Aszszonyoknak azokra a bús napokra, mellyekben többé szépségek által a szemnek nem tetszhetnek. Akkor az ő elméjeknek szép tehetségeik által mind a Férfiak előtt kedvet találhatnának, mind pedig unalmokat enyhíthetnék.

Minden Szüléknek azért, valakiktől kitelhetik, kellene taníttatnai Leányaikat a Históriára, Földnek le-írására, a Böltselkedésnek könnyebb részeire, az Erköltsi-tudományra és a Poésisre. Sőt a kiktől meglehet, taníttatni kellene velek a Deák-nyelvet is, a melly minden tudománynak kúltsa. E mellett a gazda -aszszonykodást, s aszszonyi munkákat is gyakorolhatnák.”[1]

E rövid írás tehát szinte az összes problémát jelzi, melyek a korszak hazai nőnevelésével kapcsolatban jelentkeztek. A leányt ekkor elsősorban a feleség és az anya szerepére készítették fel az otthoni, és a számukra rendelkezésre álló igen szűk körű intézményes nevelés keretei között is. A leány legfőbb erényei ebben a korban a szépség, az engedelmesség, a gazdasszonyi tudás. Ennél többre alig van szüksége élete során, vallják a legtöbben. Azonban ez az az időszak, melyben új hangok is jelentkeztek a leánynevelés terén. Előbb óvatosabban, majd egyre bátrabban követelnek egyesek a nők számára magasabb fokú műveltséget, sőt tudományos ismereteket.

A 18. század vége felé – a nyugat-európai nőmozgalmak kibontakozásával csaknem egyidőben – hazánkban is a közérdeklődés előterébe kerülnek a nők művelődésével kapcsolatos kérdések. Különböző műfajú írások (röpiratok, egyházi beszédek, szépirodalmi művek, tudományos értekezések) hangsúlyozták, hogy a nők kizárólag akkor élvezhetnek majd a férfiakéval azonos jogokat, ha neveltetésük is hasonló lesz. A nők nem szolgálai és rabjai a

férfiaknak, nemcsak házi foglalatosságokra rendeltettek, hanem arra is, hogy a társadalom hasznos tagjai legyenek, amely célhoz egyetlen út vezet, a jó nevelés – vallják a szerzők.

A felvilágosodás kori magyar sajtó is sokat foglalkozott a leányok nevelésének, magasabb szintű művelődésének, intézményes oktatásának kérdéseivel. Neveléstörténetírásunk azonban mindeddig – jelentőségéhez képest – kevés figyelmet fordított a korabeli sajtó nőneveléssel kapcsolatos közleményeinek feldolgozására, pedig ezek számos érdekes, fontos és sokszor ismeretlen adatot tartalmaznak, melyek más forrásokból alig, vagy egyáltalán nem hozzáférhető adalékokkal szolgálnak a kérdéssel. A sajtóban található szétszórta információk esetenként módosíthatják, árnyalhatják a szakirodalom által korábban már felvázolt képet.

Az első magyar nyelvű újság, az 1780-ban Pozsonyban Rát Mátyás által megindított Magyar Hírmondó különösen gyakran közölt kulturális vonatkozású és ezen belül neveléssel kapcsolatos cikkeket is. Ezt, szerkesztőjének érdeklődése mellett az is indokolta, hogy az első magyar hírlap tudatosan igyekezett pótolni a még hiányzó magyar folyóiratokat is. Ezért vette programjába például a tájékoztatást a „közhazsnú” könyvekről. Ilyennek minősítette a szerkesztő a külföldi művek magyar fordításait is.

A nőnevelés szempontjából igen fontos könyv volt a felvilágosodás időszakában a francia Marie Beaumont „sikerkönyve”, a Magazine des Enfants.

A Magyar Hírmondó szerkesztője levelezőitől értesült arról, hogy ennek magyar fordítása készül, és már a megjelenés előtt hírt adott erről a lapban:

„...hasznos dolog nem csak a nyomtatott és világra jött könyveket, hanem azokat- is, amelyek együtt vagy másutt a nyomtató sajtó alá vagy alól készülnek, hírré adni. Szinte ezt írhatom ama híres Franczia Tanító Asszonynak, Bomon (Beaumont) Máriának azon nagy hasznú s mindenek előtt kedvet talált könyvei felől, melyek Magazin név alatt, először Francziául, azután majd csaknem minden európai nyelvekre fordítatva, az ifjúságnak, nevezetesen pedig a fejér népnek oktattathatása végett, [233 közre bocsáttattak. Ezeket régóta fordítgatja Magyarra, sok darabjait már el is készítette, valamelly Nógrád-Vármegyei ifjú Asszonyság, Darvas Ilona Asszonynak Leánya; kinek-is egyéb, ide tavaly nyomtatás végett fel-küldetett munkáitól talán jövőendőben fogunk emlékezhetni. Most legközelebb pedig, Kolozsvárról hozzám küldött levelekbenn, több jeles könyvek között, a melyek ottan a Ref. Kollégium könyv-nyomtató műhelyébenn rész szerént sajtó alatt vagynak, rész szerént nyomtatásra elkészültenek, ezt is olvasom: „Kisdedek Tár-háza, melyet Franczia nyelven Beaumont Mária Asszony írt vólt Magazines Enfans titulum alatt, mostan Német fordításból Magyarra fordítva, nyomtattatik 8 réttű formában: a több Magazinjai – is ezen Asszonynak utána következnek rövid időn, most éppen munkában lévén.”[2]

A Mindenés Gyűjtemény is gyakran adott hírt olyan külföldi szakmunkákról, amelyek a leányok nevelésének korszerű elveit hangsúlyozták. Az 1789. december 2-i számban például egy frissen megjelent műről olvashatunk, Georg Fridrich Hofmann Wie können Frauenzimmer frohe Mutter gesunder Kinder werden, und dabei gesund und schön bleiben? című, még abban az évben napvilágot látott könyvéről.[3] A mű rousseau alapokon áll és azt hangsúlyozza, hogy a nők elsőrendű feladata egészséges gyermekek világhozatala. A gyermeket, életének első

szakaszában az anyának magának kell táplálnia, gondoznia, nevelnie. Ha ezt elmulasztja az anya, a gyermek nem fejlődhet egészségesen a továbbiakban. A szerző elítéli azokat az anyákat, akik gyengeségre hivatkozva szoptatós dajkákra bízzák gyermekeiket, sokféle betegségnek kitéve őket ezzel. A szerkesztő hosszú jegyzetekben utal Wespriemi István hasonló témájú, de még 1760-ban Kolozsváron megjelent: A kisdéd gyermekek nevelésekről való rövid oktatás című művére is, amelyben hasonló nézetek kaptak hangot. Hofmann könyvéről az a véleménye, hogy sokkal hasznosabb lenne a leányok számára, ha ezt a művet olvasnák a német regények helyett. „Meg érdemelné e szép munka, hogy Hazánk tudós Orvosi közt találkozná valaki, a ki ezt anyai nyelvünkre fordítaná” – hangsúlyozza.

A Mindenest Gyűjtemény igyekezett folyamatosan tájékoztatni olvasóit a legújabb külföldi pedagógiai eredményekről, fontosnak tartotta, hogy nevelési tárgyú könyveket ismertessen.[4] 1789-ben egy cikk, Hellenbak Károlyné Getrene Vaterweisung einer Mutter, an ihre einzige Tochter című, 1763-ban Lipcsében megjelent könyvének magyarra fordítását szorgalmazta. A szerző – Péczeli szerint –

igen „jártas a külföldi leg-nagyobb Tudósok Tillótson, Rousseau, Kámpe, Saltzman, Féder s mások munkájukban. ... Valójában megérdemelné ez a szép, hasznos és gyönyörűséggel oktató munka, ha valaki találkoznék Hazánk Kedves Tudósi között a ki azt született Magyar Kis-és Leány asszonykáink kedvéért Magyarra fordítaná, hogy minden édes Anya az abban adatott oktatás szerint nevelné Leányát.”[5]

A cikk arról is tudósította a magyar olvasóközönséget, hogy külföldön vannak már olyan fiatal leányok, akik a tudományos pályán is képesek eredményeket elérni:

„Sokat ditsekesznek a Külföldiek, tudós Leány s Asszonyaik szép munkáikkal, s valójában öröm is hallani; hogy p. o. ama híres és tudós Királyi Tanácsos Göttingai [234] Prófeszszor Schlötzer Úr 20. Esztendő Leány-asszonya, az oda való Akadémiának most két esztendeje tartatott 50. Esztendő Jubileuma alkalmatosságával, néhány Fejedelmek jelen-létekben, a böltesség Grádusáért (pro gradu Doctoris Philophiae) disputálvan, a Doktori Grádust el is nyerte, s azolta letzkéket is ád, e múltt esztendőben a Jénai Tudós Társaságnak tagjai közzé is bé-számláltatott.”[6]

A Mindenest Gyűjtemény szerkesztői fontosnak tartották azt is, hogy a magyar nők tudományos vagy irodalmi törekvéseiről is hírt adjanak. Olvashatunk Petrőczy Kata fordításairól,[7] Bethlen Kata értékes könyvtáráról.[8] A cikkekhez fűzött megjegyzések példaként állítják e művelt asszonyokat a magyar nők elé. Nem győzik hangsúlyozni a nőnevelés hazai rendszerének hibáit és a változtatások szükségességét.

A nőnevelés elméleti irodalma iránti érdeklődés is megnövekedett ebben a korban. A Magyar Merkurius című lap 1793. december 13-i száma közölte Andrád Sámuel rövid tudósítását arról, hogy elkezdte magyarra fordítani Campe Väterlicher Rat für meine Tochter (Atyai tanács leányom számára) című munkáját. A németül 1789-ben megjelent mű igen népszerű nőnevelési munka volt, hasznos lett volna, ha magyarul is megjelenhet, de ez a fordítás – nem tudjuk mi okból – kéziratban maradt.[9] (A mű magyarul csak 1842-ben jelent meg Steinacker Gusztáv átdolgozásában.[10])

1791-ben, a Görög Demeter és Kerekes Sámuel által szerkesztett Hadi és más Nevezetes Történetek című lap, a nőnevelés szempontjából egy különlegesen érdekes cikket közölt „Az Aszszonyi Nem a XIX. században – álomi látás”[11] címmel. Az írás egy meg nem nevezett német szerző nagyobb kéziratban lévő munkájának részlete, amelyet a fordító küldött meg a lapnak, azzal a szándékkal, hogy „annak olvasása által fel- indíttasson valamely jószívű magyar Maecenast azon munkának kinyomtattatására.” A lap szerkesztői közölték a műből a „Tanításról” szóló XIII. fejezetet. Az ismeretlen szerző nem kora leánynevelési viszonyairól ír, hanem arról, hogy milyen elvek és gyakorlat szerint nevelik majd a leányokat az eljövendő 19. században.

A szerző úgy gondolja, hogy a leányok nevelésének elsődleges célja az, hogy jó kereszténnyé váljanak. Ezt a célt a jövőben oly módon lehet elérni, hogy a leányt mindig az életkorának megfelelő módon ismertetjük meg vallása lényeges pontjaival. Elsősorban nem a tételes vallás megtanítása a cél, hanem a vallásos érzés kialakítása. Nem vakbuzgó asszonyokat, hanem mély vallásos érzéstől áthatott nőket kell nevelni.

Mit tanulnak majd a leánygyermek a következő században? A szerző szerint „Szegény eleink azt tartották, hogy nem szükséges a leánykáknak írni tudni; elég ha könyvből imádkozhatnak.” A jövőben már ennél jóval többre van szükség.

„A mi leánykáink 6 esztendő koruktól fogva míg a 12-ik esztendőt el nem érik, járják az iskolát; azalatt az írás és olvasás mellett egyebet is tanulnak: tanulnak helyessen írni; tanulnak historiákat s erkölcsi tudományokat, különösen pedig számadást. ...Nem cifra báboknak, hanem jó gazdaasszonyoknak neveltetnek.”[12] [235]

A 18. századi szerző tehát megfogalmazza azt a vágyát, hogy a leányok a jövőben hat éven át tartó iskolázásban részesüljenek, és a korábbiaknál szélesebb körű és magasabb színvonalú ismereteket szerezzenek. Érdekes, hogy a cikk kitér a tanítók személyére és finanszírozására is, mely a korszakban igen nagy probléma volt. Mivel nem volt szervezett tanítóképzés, a képzetlen tanárok alacsony színvonalon oktattak. Fizetésük igen alacsony volt, és így az oktatás mellett egyéb tevékenységek végzésére is kényszerültek. A szerző szerint a 19. században

„A tanítók nem köszörűsből, vargából, asztalosból stb. lett kántorok; hanem tanult és királyi véd alatt levő személyek, kik, nem lévén egyéb kötelességek, tökéletesen folytatják hivataljokat.”[13]

A leánynevelés során fontos szempont lesz a 19. században a jó erkölcsi tulajdonságok kialakítása, a rend, a mértékletesség, a takarékoság és a józanság erényének kifejlesztése. A polgári nőnevelésben helyet kell kapnia a zene és a tánc, a szakácsmesterség és a kézimunka oktatásának. A cikk végén a szerző azt hangsúlyozza, hogy „a neveléstől függ az ember boldogsága”.

Vajon megvalósult-e ennek az álomnak minden eleme a 19. század folyamán? Milyen intézményekben, milyen elvek szerint folyt a felvilágosodás kori Magyarországon a leányok nevelése, és mit tanultak ott?

A 18. század utolsó harmadában a korábbiakhoz képest jelentős előrehaladás történt. Az 1777-ben életbe lépett a Ratio Educationis, amely ugyan a tankötelezettséget még nem mondta ki, de melynek nyomán mégis egyre több leánynak nyílt alkalma (a fiúkkal együtt), hogy a falusi és városi anyanyelvi népiskolákban három-négy évi tanulással elsajátítsa az elemi ismereteket: az olvasást, az írást, az alapfokú számtani műveleteket és a vallás alapjait. A nagyobb városokban külön leányiskolák is alakultak a Mária Terézia korában hazánkba betelepült női szerzetesrendek irányítása alatt. Az angolkisasszonyok Budán, az orsolyiták Pozsonyban, Nagyszombatban, Nagyváradon és Nagyszebenben nyitottak leányiskolát. Ezekben a városi polgárleányok sajátíthatták el az elemi ismereteket, bár a követelmények a fiúiskolákhoz képest valamivel szerényebbek voltak. A Ratio által előírt tananyagon túl a leányoknak itt kézimunkát is tanítottak, és a kézimunkázásra szánt idő alatt felolvasták a növendékek előtt Fenelonnak a leányok neveléséről szóló munkáját, és részleteket Mme Beaumont Magazine des enfants című művéből. (melynek magyar fordítása a Magyar Hírmondó tudósítása szerint 1781-ben jelent meg Kolozsváron.). Az angolkisasszonyok intézetének 1790 körül 262 bejáró tanulója (túlnyomórészt pesti polgárleányok), és 18 főnemesi származású bentlakó növendéke volt, köztük 18–29 éves nők is. A női szerzetesrendek iskoláiban német nyelven folyt az oktatás.[14]

A Ratio rendelkezései csak a katolikus iskolákra vonatkoztak. Azonban a protestánsok is törekedtek leánynevelésük reformjára. A reformátusok leányaik számára külön népiskolákat hoztak létre, melyek tananyagában az alapismereteken kívül egészségtani, természetrajzi, gazdaságtani és történelmi ismeretek oktatása is helyet kapott volna, de a tervek nem valósultak meg széles körben.

Az evangélikusok külön tantervet készítettek leányiskoláik számára. A Schedius-féle tanterv[15] szerint az evangélikus leányosztályokban a szokásos elemi ismeretanyagon kívül neveléstani és egészségügyi ismereteket, történelmet, földrajzot és női kézimunkát is kell tanítani. [236]

A korszakban nagy hírnévre tett szert Eperjesen egy evangélikus leányiskola, melyet Sennovits Mátyás (1763–1823) vezetett közel négy évtizeden át, és emelt kiemelkedő színvonalra. Sennovitz 1784-ben vette át Poclauff Jánostól az evangélikus iskola keretein belül már 1776 óta működő ún. felsőbb leányosztályok vezetését.

A Magyar Kurír 1793-ban arról számolt be, hogy a július 4-én tartott vizsgákon milyen jól szerepeltek Sennovitz leánynövendékei:[16] Bradáts Mihály, a vizsga elnöke, aki megtisztelte jelenlétével a „fel-serdült leányoknak közönséges megvizsgáltatásokat”, örömmel tapasztalta, hogy milyen szép előmenetelre tettek szert a lányok „a vallásnak fundamentumos czikkelyeiben, az erköltsi tudományban, a Geografiában, a közönséges hazai és természeti historiában, nem különben a számvetésnek mesterségében, ékes beszédben, írásban, éneklésben.” Ugyanerről a vizsgáról a bécsi Magyar Hírmondó is beszámolt.[17] Ez a cikkíró is megelégedésének adott hangot. Azt írta, hogy a „felső tudományok szint olly el-múlthatatlanul szükségesek egy Magyar Leányban, mint a Gazdasszonyságban való gyakorlottság” és mindezt elsajátíthatják a leányok a Sennovitz által vezetett osztályokban.

Talán a fenti sikerek is hozzájárultak ahhoz, hogy 1794. áprilisában Sennovitz több korabeli lapban, köztük a bécsi Magyar Hírmondóban,[18] majd májusban ugyanazzal a szöveggel a Magyar Kurírban[19] később a latin nyelven megjelenő Novi ecclesiastico-scholastici annales

című folyóiratban[20] is tudósítást tett közzé „A szebb Nemnek felnevelését tárgyzó, és Eperjes Városában fel-állítandó Szerzetről” vagyis egy bentlakásos leánynevelő intézet alapításának tervéről. A bevezetésben arról ír, hogy kevesen ismerték fel, mennyire fontos és szükséges a leányok az eddigiéknél gondosabb és korszerűbb nevelése.

„Tagadhatatlan igazság az, hogy a szebb Nemnek illendőképpen való fel neveltetése, a mi időnkben egy leg szükségesebb dolog legyen, az is igaz, hogy mind ekkoráig egész Európának Tartományaiban igen kevesen találtattanak a meg világosodott időnkbeliek közül olyanok, a kik arra szemesen figyelmeztének volna, hogy illetén okos felneveltetés által; melly nagy boldogság háramlyon a mi Maradványainkra.”[21]

Leírja, hogy kilenc éve foglalatoskodik „a szebb Népnek oktatásában és pallérozásában” és legfőbb célja a továbbiakban is az, hogy

„olly haszonnal munkálkodhassam kezem alá bízott nevendék Leányaim körül, hogy azokat gyermekségektől fogva azonnal a serénységhez, munkálkodáshoz, rendtartáshoz, és tsinossághoz szoktathassam, szép és hasznos Tudományokat gyenge sziveikbe ólthassak, elméjeből tejekkel bé szopott egygyűű bal ítélet-tételeket ki irthassam, és így őket inkább értelmesen gondolkodó emberekké, mintsem Machinákká formállyam.”[22]

Éppen ezért egy bentlakásos leánynevelő intézet megalapítását határozta el, amelyben 12–15 növendék kaphatna helyet, és amely tervei szerint 1794. október 1-jén nyitná meg kapuit. Célja, [237 hogy „áldott Hitves Társakat, jó Anyákat, gondos Gazda-Asszonyokat, és az emberi Nemnek valóságos tagjait” nevelje növendékeiből.

Az iskola oktatói személyzete, tervei szerint, 5 főből állna. Sennovitz és jövődöbeli felesége végeznék a munka jelentős részét, de mellettük részt venne az oktatásban

„egy olyatén egy Férfi, a ki Német Országnak leg főbb Oskoláiban magának nagy Tudományokat szerzett, de főképpen a Gyermeki oktatásnak módját helyesen érti, az Ifjúaságnak pedig különös baráttya, és valamint a Frantzia Nyelvet, úgy a Hazánkban gyakorlott Nyelveket is tökéletesen tudja”.

Mivel leányiskoláról van szó, Sennovitz megállapodást kötött egy svájci nevelőnővel, aki „mindenféle Asszonyi dolgokra,... a rajzolásra, Frantzia Nyelvre, tisztességes életnek módjára, és más egyéb szükséges Tudományokra is oktathat”. Azt is tervezte, hogy egy külön zenetanárt is alkalmaz majd a megnyitandó intézetben, mely számára egy hat szobából álló épületet kíván bérelni.

Sennovitz részletesen ismerteti a lapban tervezett leánynevelő intézetének tantervét is. Az iskola tanítási nyelve magyar és német azért, hogy a növendékek „mind a kettőben folyvást beszélhessenek, és tsinosan írhasanak”. Vallástant, erköcstudományt, egyetemes és magyar történelmet, számtant, „Lélekről való Tudomány”-t, földrajzot, természetrajzot, fizikát, valamint francia nyelvet, zenét, táncot, varrást és kötést valamit egyéb „Asszonyi munkák”-at kíván oktatni.

A tanítás rendjét a következőképpen szabja meg Sennovitz:

„naponként két óráig fognak dél előtt Nevelendőink a fenn említett Tudományokban általam a közönséges Oskolában oktattni, a délyesti órák pedig a rendszerént való Tanításnak óráin kívül a Nyelveknek, szép Tudományoknak, és Asszonyi kézi munkáknak tanítására, némelly meg vidámító mulattságoknak közben elegyítettével fognak kiszabattatni.”

Az iskolába csak 14 éven aluli (7–12 éves) leányokat szándékozik felvenni, és a tanítás ideje sem lehet kevesebb három évnél. A leányok napi négyszeri bőséges étkezést és teljes ellátást kapnak évi 230 Rft-ért.

A leánynevelő intézet, igaz csak 10 növendékkel, de 1794-ben megkezdte munkáját. Ettől az időtől kezdve megszakítás nélkül működött a Sennovitz által leírt elvek szerint 1823-ig, az alapító haláláig. 1794 és 1823 között a korabeli sajtó számos híradást közölt az intézetről. 1799-ben például a Magyar Kurír ismertette[23] Sennovitz német nyelven kiadott tudósítását[24] az intézet működéséről. A cikkből megtudhatjuk, hogy a tudósítás bevezetésében a szerző rámutat a korszak leánynevelésében megmutatkozó hiányosságokra, kiemelve a külföldi nevelőnők „Mamselek’ vagy Gouvernántok” által okozott helyrehozhatatlan nevelési hibákat.

A tudósítás további részeiben új adalékokat találunk az intézetben folyó nevelésre és a tanulmányi rendre vonatkozóan. Sennovitz hangsúlyozza, hogy intézetében nemcsak a lélek nevelésére, hanem az „egészség fenn-tartására” és a „test pallérozására” is különös gondot fordítanak. Az előzőekben ismertetett tantárgyakon túl a növendékek

„Taníttatnak a nevelés mesterségére is, s itten alkalmatosságok van 3-4 esztendő kisgyermeknek nevelését látni, és az azokkal való bánást meg tanulni. Ez az a mely [238 által az én Leány-nevelő oskolám magát minden más ilyen forma Intézetektől meg különbözteti.”[25]

Valóban különlegesség volt ebben az időszakban a nevelési ismeretek és a nevelés mesterségének tanítása. Még egy kuriózzal szolgált Sennovitz nevelőintézete. A leányokkal megismertették nevelőik „a leg-jobb Asszonyoknak való Könyvek”-et, megtanították őket „azoknak haszonnal való olvasására”.

Az eperjesi leányiskolát hazai nőnevelésünk nagy műveltségű úttörője, a filantropista elveket valló, széles látókörű, felvilágosult Sennovitz Mátyás igen magas színvonalra emelte. Nevelési elveit, tanulmányi rendjét még csak megközelíteni sem tudta a korszak egyetlen leánynevelő intézete sem.

A Tessedik Sámuel által, Szarvason fenntartott „szorgalmatossági iskolában” a fiúk mellett leányok is tanultak, velük azonos színvonalú elméleti és gyakorlati oktatásban részesültek. 1787-ben a felsőbb osztályok leánytanulói természetrajzot, földrajzot, fizikát, számtant, mezőgazdaságtant, egészségtant és vallástant is tanultak. Emellett elsajátították mindazt, amire hitvesként és családayaként majd szükségük lesz. Tudjuk, hogy a serdültebb leánytanulók közösen tanulmányozták Campe Väterlicher Rat für meine Tocher című művét,[26] és mindenféle női munkákban is járatossá váltak képzésük során. Az iskola igen jó hírnévre tett szert. 1792-ben például azt írta a Magyar Hírmondó, hogy

„a melyly gondos Szülék jó Gazdasszonyokká akarják készíttetni gyermekeiket: tsak küldjék Szarvasra, meg fogják tapasztalni, hogy jobb, s gazdagabb örökséget nem hagyhattak volna soha is ezeknek, mint hogy azt a kevés költséget ki-adták érettek, amelyben kerül a Szarvason való tartás és taníttatás.”[27]

Tessedik többek között a selyemszövésre is megtanította a leánytanulókat, mint ahogy erről a Magyar Hírmondó 1794. évi egyik számából értesülhetünk. „Egy másánál több selymét... két Leányok kikészítettek és meg is fontak.”[28] Ugyanez a cikk adja hírül azt, hogy Tessedik iskolájában „Tizenhárom Oskolabéli Leányok a magok kezek által készült ruhát viselnek.”

A 18–19. század fordulóján szaporodni kezdtek a magánkézben lévő bentlakásos leánynevelő intézetek. Majdnem minden nagyobb városban akadt vállalkozó, aki hatósági engedéllyel vagy anélkül „nőnevelőt” nyitott. Ezek a leányinternátusok nevelőmunkájukért borsos árat kértek, és így azok csak a legtehetősebb nemes- és polgárcsaládok leányai számára voltak elérhetőek.

A magánkézben lévő leánynevelő intézetek a lehető legváltozatosabb képet mutatják. Egyeseknek csak 6–8, másoknak 50–60 növendékük is volt. Voltak, amelyek a leányok felvételekor megkövetelték az írni-olvasni tudást, mások ehhez nem ragaszkodtak. Akadtak olyanok, amelyek csak elemi fokú, de olyanok is, amelyek elemi és középfokú ismereteket nyújtottak. Néha még meghatározott tanulmányi tervük sem volt. A nevelők képzettségének iránya és még inkább a szülők kívánsága döntötte el, mit tanuljanak a növendékek. A tanítás német nyelven folyt. A francia és német társalgás, a zongora-, tánc- és rajzleckék, a női kézimunka, a divat és illetlen nélkülözhetetlen része volt minden intézet tananyagának. Akadt sok olyan intézet, amelyben sem a tanév eleje és vége, sem a leányok életkora nem volt pontosan megszabva. Általában 6 éves kortól 20 éves korig vettek fel növendékeket, a bentlakók mellé olykor bejárókat is. A nevelői és tanítói feladatokat legtöbbször a „nőnevelde” tulajdonosa és házastársa látta el néhány külső [239 szaktanító közreműködésével. E tulajdonosok között találunk kiszolgált házitánítókat vagy nevelőnőket, hivatalnokokat vagy katonatisztek özvegyeit, olykor egyszerűen olyan idegenből jött férfiakat és nőket, akiknek minden tudásuk francia vagy angol anyanyelvük ismeretében merült ki. Tágasabb lakás és némi kezdő tőke elegendő volt ahhoz, hogy valaki „leánynővelőt” nyisson. A nevelők szaktudását senki sem ellenőrizte. Akadt persze közöttük néhány jól képzett, haladó szellemű pedagógus is, aki a rábízott növendékekkel lelkiismeretesen, nagy szaktudással foglalkozott, de ennek ellenére e magánintézetek többségében nem voltak meg a sikeres pedagógiai munka feltételei.

A századforduló táján keletkezett, magánkézben levő leányinternátusokat megbízható adatok hiánya miatt országos viszonylatban nehéz áttekinteni. A korabeli sajtó azonban mindeddig ismeretlen adatokkal szolgált számos ilyen intézetről.

1799-ben a Magyar Kurír adott hírt egy kassai leánynevelőéről,[29] amelynek programjából következtethetünk az országban működő többi átlagos színvonalú leánynevelő intézetben folyó munkára. Kassán a Nikolay Mártonné által fenntartott intézet tulajdonosnője a

„a reá biztattatott Kis-asszonykákat, jó szívüekké, munkásokká, varrókká, szövökké, kötökké, Német nyelv tudókká s kellemetesebbé formálta, és formálja, hogy azok nemtsak a szülék meg

elégedéseket, s szereteket: de ... az Ifjak hajlandóságokat is akaratlanul is vonszék magok eránt.”[30]

Tipikusnak tekinthető, hogy a legfőbb nevelési cél ebben, és az ilyen jellegű intézetekben, a német nyelv elsajátíttatása, a kézimunka, a kellemes viselkedés tanítása, azért, hogy az itt nevelt leányok a fiatalemberek tetszését elnyerjék és hamar férjet találjanak maguknak.

A század elején több magánintézet alakult Pesten és Budán. Pesten Hajnis tábornok özvegye és özvegy Stromayerné tartott fenn egy-egy kisebb intézetet 6–8 arisztokrata leány, és Tzigler Fridrik órasmester néhány polgárleány számára. Ismerjük Tzigler programját, melyet a Magyar Kurírban tett közzé 1800 nyarán.[31] Az intézetbe a gyermektelen polgár házaspár egyszerre csak hat, 7–15 éves leánykát kívánt felvenni. A tanítás tárgyai a kézimunka, a német nyelven való beszéd, olvasás, írás és levél-írás. A tulajdonos szerint ennél többre nincs szüksége egy leánynak, kivéve a jó erkölcsre. A cikk szerint a leányok képeztetni fognak

„mindenféle asszonyi kézi és házi munkákban, mellyek mind itt, mind Németországban szokásban vagynak; a Német nyelvben pedig olvasásra, írásra, levél írásra és tisztán s folyvást való beszéllésre fognak taníttatni. E lészen az ő oktatásoknak fő része. Minden egyéb, még a leg-pallérozottabb leányzónak is szükségtelen tudományok el maradnak, de annyival inkább lelkeknek és sziveknek nemesítéséről gond viseltetik.”

Ehhez hasonló programmal működtek a nagyobb leányinternátusok is. Példaként említhetjük Vogel Eszter intézetét. Vogel Eszter 1798-ban települt Svájcból Pestre. A saját lakásán két éven át nevelt néhány leányt, majd 1800 tavaszán a helytartótanács engedélyével internátust kívánt nyitni. A Magyar Kurírban közzétett felhívása[32] szerint célja az, hogy intézetébe [240

„minden vallásbeli különbség nélkül akármelly állapotú Kis-Aszszonyokat s Leányokat felvévén, azokat olly szorgalmatossággal s vigyázással nevellye, hogy mindeneknek meg-megelégedéseket meg-nyerhesse.”

Valamivel igényesebb programja volt Richmanné, Mme Servais intézetének, aki 1804. április 25-én Budán kelt hirdetményében a Schedius Lajos által szerkesztett német nyelvű lap, a Zeitschrift von und für Ungern hasábjain[33] ajánlja a főrangú szülőknek intézetét. Richmanné francia származású hölgy volt, aki Pesten felállítandó intézetében 3 osztályt kívánt nyitni. Az I. osztályban 7 éves koron aluli, a II. osztályban 7–10 éves, a III. osztályban 10–15 éves leánykák tanulnak szokatlanul magas, évi 100 körmőci arany (1000 pengőforint) tandíj ellenében. (A többi intézetben a fizetendő díj 500–750 forint körül mozgott.) Tantárgyak: vallástan, német, francia és olasz nyelv, szépírás és helyesírás, természetrajz, természettan, technológia (különös tekintettel a női foglalkozásokra), világtörténelem, földrajz, számtan (a háztartásra alkalmazva), zene, rajz, női kézimunkák. Az utolsó osztályban ezeken kívül egészségtant, gyakorlati logikát, háztartástant, mitológiát és esztétikát is tanulnak. A társalgás nyelve francia. A zene, a tánc, a rajz és a magyar nyelv esetleges tanításáért külön kell fizetni. A növendékeknek ruházaton és ágyneműn kívül ezüst evőeszközöket kell magukkal vinniük. A hirdetmény kiemeli, hogy az intézet derék anyákat és jellemes nőket kíván nevelni. A fegyelmi eszközöket a növendékek egyéniségéhez kívánják alkalmazni, és az értelmi nevelést alá akarják rendelni az erkölcsi nevelésnek. Ma már nem tudjuk megállapítani, hogy e tárgyak tanítása milyen színvonalon

folyt, és hogy a felhívásban közzétett pedagógiai elvek mennyiben valósultak meg. Az intézet 17 növendékkel nyílt meg, de néhány év múlva megszűnt.

Jóval többet tudunk a Folnesics-féle nőnevelő intézetről. Ismert az intézet 1813-ban közzétett felhívása, mely a Hazai s Külföldi Tudósítások című lapban jelent meg.[34] A császári engedéllyel „az asszonyi ifjuság számára és tökéletesítésére” megnyitott intézet Budán működött az Uri utca 46. szám alatt. Folnesics és francia felesége oktatta a lányokat, de működött az intézetben külön tánc és zenemester is. A lapban megjelentetett felhívás szerint az iskolában

„Minden, a mi az asszonyoknak telyes tökéletesítésére; minden, a mi az izlésnek, értelmének és szívének tökéletes nevelésére szükséges és hasznos; p. o. olvasás, írás és számvetés; geographia, história és természet leírása; természettudomány, technológia, gazdálkodás tudománya, morál, a köröskörül és előre látó szemességnek és okosságnak tudománya, boldogság tudomány, a kegyességre és ájtatosságra nevelő tudomány, az asszony házi élete hat részeinek esmérete s. a t. mind ez léptsönként és összeeggyező módon, plánum szerint és hézag nélkül fog tanítatni, a legjobb nevelés-írások szerint, a mellyek még eddig az asszonyi ifjuság tökéletesítésére megjelentek.”[35]

Mindezekon kívül rajzolást, festést, mindenféle női kézimunkát, valamint francia, német és magyar nyelvet is oktatni kívántak. A leányok napi öt óra tanításban részesültek, ami jóval több volt, mint a többi hasonló intézetben.

Folnesics felhívásában kitér azokra a nevelési elvekre is, melyeket követni szándékozik. Elítéli a korabeli leányinternátusok nevelési gyakorlatát, nem helyesli, hogy a divatos nyelveket és öltözködést, a táncot, zenét, rajzot és piperét helyezik a tanulmányok középpontjába. Szerinte a leányifjuság nevelésében az alapos anyanyelvi ismereteknek és a mély vallásos érzésnek kell uralkodó szerepet biztosítani. [24]

Folnesics 1815. augusztusában egy értesítőt is kiadott, melyben a három éve fennálló intézet eredményeit foglalta össze.[36] Ebből megtudhatjuk, hogy az intézet növendékei túlnyomórészt német anyanyelvűek, ezért a tanítási nyelv német. 8 bentlakó (Nagyváradról, Aradról, Gyuláról, Tolnárról) és 10 bejáró tanulója volt az iskolának, nevük után ítélve budai német polgárok leányai.

Az értesítőben Folnesics részletesen beszámol a beszéd-, stílus- és fogalmazásgyakorlatok általa követett módszereiről és azokról az eredményekről, amelyek a növendékek német anyanyelvük grammatikájában, a stilisztikai és poétikai tudnivalókban elérték. A többi tantárgy, a számtan és mértan, a földrajz és történelem, a természetrajz és természettan, a mitológiai és esztétikai alapismeretek az értesítő tanúsága szerint alárendelt szerepet foglaltak el a tantervben. Anyaguk a gyakorlati élet szükségleteihez igazodik, és alig haladja meg az elemi oktatás tananyagának színvonalát.

A felsorolt tantárgyakat és az erősen hangsúlyozott vallástant maga Folnesics tanította, felesége francia nyelvre, rajzolásra és kézimunkára oktatta a növendékeket.

A magánintézetek között figyelmet érdemel Folnesics intézete a magyar nyelv felkarolása miatt. A német ajkú növendékek a magyar nyelvi órákon beszéd- és fordításgyakorlatokat végeztek, a magyar nyelvben jártasabb növendékek pedig prózai és verses művek olvasásával mélyítették ismereteiket.

Folnesics értesítője alapján bepillantást nyerhetünk a leányinternátus belső életébe. A növendékek korán kelnek, nyáron hideg tejből és kenyérből álló reggelit kapnak. Ebédjük „egyszerű” és „tápláló” négy tál étel. Hetente kétszer hosszabb és fárasztóbb sétát tesznek. Elég időt kapnak az öntevékenységre, de szabad óráikat is valamilyen hasznos elfoglaltsággal kell tölteniük. Gépies kézimunkát sem végeznek huzamosabb ideig, mert az felkeltheti az ábrándozásra való hajlandóságot. Az egész intézetet családias szellem és egyben mély vallásosság hatja át.

Mindezekből arra következtethetünk, hogy Folnesics intézetében átgondolt és elméletileg megalapozott nevelőmunka folyt.

A korabeli lapok még számos leánynevelő intézetről adtak hírt. A magánintézetek országszerte egyeduralomra tettek szert serdültebb leányifjúság magasabb fokú oktatásban.

Ha végigtekintünk a korszak nőnevelési törekvésein, amelyekről a korabeli lapok is tájékoztatták olvasóikat, megállapíthatjuk: a 18. század utolsó és a 19. század első negyedében lányok iskolai oktatása terén több irányban megindultak a reformok. A felvilágosult abszolutizmus művelődéspolitikájának következtében mind a katolikusoknál, mind a protestánsoknál kibővült – bár nem vált általánossá – a leányok népiskolai oktatása. Megtörténtek az első lépések a leányok középfokú oktatásának megszervezése felé, az evangélikusoknál több helyen alakultak ilyen iskolák. Kísérletek történtek arra, hogy az iskolai oktatást a leányok kézműipari és mezőgazdasági tevékenységével kapcsolják össze, és a hagyományos iskola helyett új iskolatípust, munka- vagy szorgalomiskolát hozzanak létre. E törekvések a leghaladóbb és legeredményesebb formában Tessedik szarvasi intézetében valósultak meg.

A népiskolai fokot meghaladó, leányiskolák hatóköre a magyarországi polgárság egy részének viszonylag keskeny rétegére terjedt ki. A leányok középfokú iskolai oktatásának ügye így továbbra is megoldatlan probléma maradt. Ám a hazánkban is megélénkült polgári fejlődés és részben talán a hazai és külföldi nőemancipációs törekvések hatására a magasabb fokú nőművelés immár nálunk is társadalmi szükségletté kezdett válni. E szükségleteket a korszakban nagy számban alakuló magánkézben levő leánynevelő intézetek igyekeztek kielégíteni.[37]

Fehér Katalin [242

[1] Mindenes Gyűjtemény 1789. I. Negyed. 6. Levél. 83–84.

[2] Magyar Hírmondó 1781. márc. 21. 164–165. Az említett könyv Kisdedek Tudománnyal Telt Tárháza címmel jelent meg Kolozsváron 1781-ben.

[3] Mindenest Gyűjtemény 1789. II. Negyed. 273–278.

[4] Mindenest Gyűjtemény 1789. I. Negyed. 145–147.

[5] Mindenest Gyűjtemény 1789. I. Negyed. 147.

[6] Mindenest Gyűjtemény 1789. I. Negyed 147.

[7] Mindenest Gyűjtemény 1789. I. Negyed. 161–163.

[8] Mindenest Gyűjtemény 1789. I. Negyed. 193–195.

[9] Campé, J. H.: Atyai tanács leányom számára. Ford. András Sámuel. É. n. 640. f. MTAK RUI 4-r. 63. A mű fordításához 1793-ban kezdett hozzá András Sámuel. Erről tudósított a Magyar Merkurius című lap 1793. december 13-i száma.

[10] Steinacker Gusztáv: Női hivatás és társalkodástan. Vezérfonal korunk érettebb növendékei és leányai számára. Pest, 1842.

[11] Hadi és más Nevezetes Történetek 1791. I. 523–525.

[12] Uo. 524.

[13] Uo. 525.

[14] Systema rei scholasticae evangelicorum aug. conf. in Hungaria. H. és é. n. 32.

[15] Richter M. Sarolta: Az angolkisasszonyok budapesti Sancta Maria intézetének története. 1770–1937. Bp. 1937. 22–55.

[16] Magyar Kurír 1793. augusztus 30. 287.

[17] Magyar Hírmondó (Bécs) 1793. augusztus 3. 172–173.

[18] Magyar Hírmondó (Bécs) 1794. május 23. Toldalék.

[19] Magyar Kurír 1794. május 16. 596–599. és május 20. 613–615.

[20] Novi ecclesiastico-scholastici annales III. 1795. 68–82.

[21] Magyar Hírmondó (Bécs) 1794. május 23. Toldalék. 775.

[22] Uo. 776.

[23] Magyar Kurír 1799. augusztus 9. 184–188.

[24] Worte eines Erziehers an alle gute Eltern, denen das Wohl ihrer Kinder am Herzen liegt. Eperies, 1799.

[25] Magyar Kurír 1799. augusztus 9. 186.

[26] Tessedik Sámuel válogatott pedagógiai művei. Szerk. Vincze László. Bp., 1956. 107.

[27] Magyar Hírmondó (Bécs) 1792. július 13. 67–68.

[28] Magyar Hírmondó (Bécs 1794. december 2. Toldalék. 769.

[29] Magyar Kurír 1799. január 22. 110–111.

[30] Uo. 110.

[31] Magyar Kurír 1800. június 13. 47.

[32] Magyar Kurír 1800. március 25. 375–376.

[33] Zeitschrift von und für Ungern 1804. 5. 319.

[34] Hazai s Külföldi Tudósítások 1813. 28. Toldalék.

[35] Uo.

[36] Winke für eibliche Erziehungsanstalten meines Vaterlandes. Erstes Heft. Ofen, 1815.

[37] A tanulmány az OTKA támogatásával készült (T 025753).